

Türkçede Paradoks¹

Rabia Leyla BAĞ²

Türkçede Paradoks

Özet

Düşünce ve dil arasında muazzam bir ilişki vardır. Öğrenmenin ve tecrübenin neticesinde ortaya çıkan dil, düşüncenin eylem halidir. Dilde ve düşüncede var olan paradoks, bilinenin aksine anlamsızlığı ifade etmez. İçinde barındırdığı karşıtlık ve çelişiklik, dil ötesi bir kullanım ile bir bakıma düşünceye pek çok farklı açıdan bakabilmeyi sağlamaktadır. Bu durum, paradoksun bir ifade etme biçimi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Paradoks, karşıtlık, çelişki, Yalancı paradoksu, Yiğın paradoksu

Paradox in Turkish

Abstract

There is a tremendous relationship between thought and language. Language, which emerges as a result of learning and experience, is the action state of thought. Contrary to what is known, the paradox that exists in language and thought does not express meaninglessness. The contradiction and contradiction it contains enables us to look at thought from many different angles, in a way, with a translingual use. This shows that paradox is a form of expression.

Key Words: Paradox, opposition, contradiction, Liar paradox, paradox of the heap

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Paradoksu, en genel tabir ile bir önermenin veya tümcenin anlamsal çatışması diye tanımlamak mümkündür. Aynı anda hem doğruluk hem yanlışlığı içinde taşıyan paradoks, anlamın kendi içinde çelişmesi durumunu ifade eder. Fakat buradaki çelişme, önerme veya ifadeyi bir anlamsızlığa değil örtük bir anlamlılığa sürüklemektedir. Paradoks, bütünü bir anlamsızlıktan ziyade mecaz ve sembolik ifadelerin farklı bir boyutta şekil almış yeni halidir.

Paradoks, başta felsefe ve mantık olmak üzere pek çok alanda karşımıza çıkmak-tadır. Dil ve edebiyatta da karşımıza çıkan paradoks, şairler tarafından daha çok söyleme biçimi veyahut ifade ediliş tarzı olarak kullanılmıştır. Paradoksun sadece bir mantiki çelişki olmadığını göstermek için kavram, dildeki kullanımı göz önünde tutularak ele alınacaktır. Yazımızda paradoks kavramının tanımına ve tarihine değindikten sonra paradoks ile ilgili önemli kavramlar ele

¹ Bu makale Prof. Dr. Erdoğan BOZ danışmanlığında hazırlanmakta olan “Türkçede Paradoks” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: rabialeylabag@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8305-6258

alınacaktır. Ayrıca M. Clark'ın Paradokslar Kitabı'ndan konuya uygun seçilmiş iki paradoks türü incelenecektir.

2. Paradoks Teriminin Kökeni ve Tanımı

Kimi kaynaklarda felsefe terimi olarak ele alınan paradoks (paradox) terimi, günümüzde başta felsefe olmak üzere mantık, matematik, din, fizik gibi pek çok bilim alanına konu olmuştur. Edebiyata da konu olan paradoks, diğer adıyla çatışki bu alanda değişik biçimlerde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Paradoks teriminin kökeni Antik Yunanlılara dayanmakta ve iki kelimenin birleşmesiyle oluşmaktadır: Grekçe para “ötesinde, karşısında” ve doxa “fikir, düşünce, inanç, genel kabul, kanı”. Yunanca kökenli bu kelime Latince 'ye “paradoxus” olarak girmiş ve sonra Batı dillerinde yer almaya başlamıştır. Zamanla da Batı dillerinden diğer dünya dillerine yayılmış ve yerleşmiştir. İngilizce karşılığı “paradox”, Fransızca karşılığı “paradoxe”, Osmanlı Türkçesi karşılığı “tenakuz / mütenakız-nüma” ve Türkçe karşılığı “çatışki” olan paradoks, “karşıt-çelişen düşünce”³ anlamındadır.

Eldeki kayıtlara göre paradoksun 1606 tarihli en eski İngilizce tanımı şu şekildedir: “Paradoks, sanki birisinin dünyanın kendi eksenini etrafında dönüp, güneşin hareketsiz durmakta olduğunu iddia etmesi gibi, izin verilmiş yaygın düşünceye karşı olarak sürdürülmüş bir fikirdir.” (Sorensen, 2003:224). Tanımdan da hareketle paradoks, karşıtlık ve çelişki içermektedir. Terim için Türkçe Sözlük'te “çelişki, aykırı düşünce”⁴ olarak tanımlanırken Cevizci (1999: 676), Felsefe Terimleri Sözlüğü'nde “genel inançlara aykırı düşen önerme” ve “sezgisel olarak kabul edilmiş olan öncüllerden yola çıkarak, bu öncüllerden tümdengelimsel akıl yürütme ile ya bir çelişki –yani doğru olmayan- ya da temel inançlara aykırı olan bir sonuç çıkarma durumu” tanımlarına yer vermiştir.

Daha nice tanımı yapılmış olan paradoks için Timuçin'in (2004: 107) şu tanımını da eklemek yerinde olacaktır: “İçinden çıkılmaz mantıksal güçlük. Aynı soruya karşılık olan ve aralarında çelişmekle birlikte her biri ayrı ayrı geçerli olabilecek gibi görünen iki görüş”. Paradoks, bir önerme veya fikir doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru görünmesi ve çelişkiyi ve karşıtlığı içinde barındırırken bir kısır döngüye girmesi durumudur. Fakat her karşıtlık bir çelişki içermediği gibi her çelişki de bir paradoks ifade etmez. Paradoksun paradoks olması için hem karşıtlık hem çelişki hem de bir kısır döngüye sahip olması gereklidir. Çünkü paradoksun mutlak bir çözümü bulunmamaktadır. Bu durumu örnek bir tümce ile ele alalım ve ifade edelim:

(1) a) “Sevip sevmediğini bilmediğini söylemesine rağmen onu mutlu etmek için elinden geleni yapıyor.”

³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Paradoks> (26.04.2022)

⁴ <https://sozluk.gov.tr/Paradoks> (26.04.2022)

Karşıtlık, olumlu ve olumsuz iki yargının bir arada bulunmasıdır. Yukarıdaki tümcede sev- ve sevmeme- eylemleri ile olumlu ve olumsuzluk ifade edilerek bir karşıtlık oluşturulmuştur. Aynı zamanda karşıtlığı kullanarak bir çelişki durumu da söz konusudur. Bir insan sevdiği kişiyi mutlu etmek için elinden geleni yapar. Fakat yukarıdaki tümcede sözü edilen kişi sevip sevmediğini bilmediğini söylemekte ve buna rağmen karşı tarafı mutlu etmek için çaba sarf etmektedir. Dolayısıyla burada karşıtlık ve çelişkinin bir arada oluşu paradoksu çağrıştırmaktadır. “Paradoksal bir önermenin ‘olumlu’ ve ‘olumsuz’ yargıyı bir ve aynı anda içermesi, önermenin yüklemine anlamlılık açısından belirsizliğe itmektedir.” (Yeşilyurt, 2016:96).

Anlamın çatışkısı paradoks, yüzey yapıda çelişki içermesine rağmen derin yapıda keşfedilmeyi bekleyen gizemli büyük bir anlamlılığa sahiptir. Günlük dilin sınırlılığı, bireyi, ifade etmek istediği şeyi, kuralların dışına çıkararak söylemeye iter. Bu nedenle birey, mecaz ve sembolik ifadelerle bu sınırların zirvesine ulaşabilir. Belki de paradoks, söylenmek istenen şeyi örtük bir şekilde dile getirmenin en iyi yoludur; anlamın ötesidir. Elbette ki paradoks daha önce bahsettiğimiz bir kısır döngüden ibaret değildir. Eğer onu bir kısır döngüden ibaret olarak düşünürsek paradoksun tanımı için eksik olacaktır. İfadeler bazen dilin verdiği imkân doğrultusunda bir kısır döngüye girse de bir anlamsızlığı dile getirmez. “Paradoksları katı mantıki çelişkiler ya da anlamsızlıklar olarak görmeyen bir bakış açısı içinde, paradoksal görünen anlamların bir başka şekilde paradoksal olmayan bir açıklaması verilebiliyorsa, bu durumda onlar anlamın daha derin bir ifadesi olmaya aday demektir.”(Yeşilyurt, 2016: 11).

3. Paradoks ile Bağlı Kavramlar

3.1. Karşıtlık

Karşıtlık (opposition), anlambilimin (semantics) sözcükler arası ilişkilerini konu alan kavramlarından biridir. Sıkça antonim ile karşılaştırılan veya antonimin eş anlamlısı olarak tanımlanan sözcükler arası zıtlığı bildiren karşıtlık, örneğin, siyah ve beyaz, açık ve kapalı, sıcak ve soğuk, doğru ve yanlış gibi çiftlerin anlam ilişkilerinin genel adıdır.

Türkçe Sözlük’te “karşıt olma durumu, zıddiyet, mübâyenet, tezat, zıtlık, kontrast”⁵ tanımına sahip olan karşıtlık kavramı, ilk kez karşımıza 1963’te John Lyson’un “*Structural Semantics*” adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Karşıtlık kavramını *antonim (antonymy)* terimi ile genişleten Lyson, daha sonra 1977’de Semantics adlı iki ciltlik çalışmasında karşıtlık kavramını tanımlamış ve örneklendirmiştir. A.Cruise, Crystal, Ebcim, Lehrer & Lehrer, Palmer, Willners, Karaağaç, İmer gibi pek çok bilim insanı, karşıtlık kavramının anlam alanını genişleterek tanımlamıştır. Crystal (2007: 107)’e göre karşıtlık, “Bir dilde anlamları ayırmaya yardımcı olan birimler arasındaki fark için dilbiliminde kullanılan bir terimdir”. Willners (2001) karşıtlığı “Karşıt anlamlılığın bir türü ve aynı anlam eksenine ait, ancak bu eksenin uç noktalarına işaret etmeyen terimler arasındaki ilişki.”, Karaağaç (2018: 530), “Bir dil birimiyle, belli bir

⁵ <https://sozluk.gov.tr/Karşıtlık> (13.05.2022)

bağlamda, onun yerini alabilecek birim ya da birimler arasındaki ilişkinin adı.” diye tanımlamıştır.

Pek çok türe sahip olan karşıtlık, sadece iki kavram arasındaki zıtlıktan ibaret değildir. Örneğin, “Bu ev büyüktür.” tümcesinin karşıtı “Bu ev küçüktür.” tümcesi ile sınırlandırılmamalıdır. “Bu ev büyük değildir.” tümcesi de ilk cümlenin karşıtıdır. “Karşıtlığa söz dizimsel ve anlam bilimsel açıdan yaklaşan Aksan (2009: 165-166), eserinde Lyons’un “X dışıdır.” tümcesinin “X erkek değildir.” anlamını içerdiğini göstererek karşıtlığı söz dizimsel açıdan ele alırken, anlatımsal karşıtlık (expressive paradox) olarak nitelenen tümcelerin varlığına dikkat çekmiş ve “O bir kuştur ama ötemez.” tümcesini örnek vererek, bu tümcenin normal ve anlamlı kabul edilirken, “O bir kuştur ama ötebilir.” tümcesinin böyle bir anlam bilimsel karşıtlığı dile getirdiğini ifade etmiştir.”(Sazak, 2020: 134). Bu durumu daha iyi ifade etmek için karşıtlığın türlerine yer vermek gerekir. Karşıtlık türlerinin sayısı çok fazla olmakla birlikte burada birkaç tanesine yer verilecektir: **dereceli karşıtlık, katışık karşıtlık, yön gösteren karşıtlık ve bütünleyici karşıtlık.**

Dereceli karşıtlık (gradable opposites) için Akşehirli (2014: 47), “en genel biçimde bir nitelik ekseninin iki ucu arasında aşamalanmanın ya da orta terimin olduğu karşıtlık ilişkisidir.” der. Bu karşıtlık türü, iki karşıt kavramın sıcak: ılık: soğuk, küçük: orta: büyük örneklerinde olduğu gibi ara bir kavram içermesidir. Ayrıca Akşehirli (2014: 47), Kenedy ve McNally (2005) derecelenmenin sadece sıfat türü sözcüklere özgü bir özellik olmadığını belirtse de dereceli karşıt anlamlılık oluşturan sözcüklerin genellikle sıfat oldukları görüldüğünü ifade etmiştir.

Katışık karşıtlık (impure oppositeness), ana iki karşıt kavramı çağrıştıran bir başka karşıt çifttir. “Cruse (1986: 198), “İçinde daha basit bir karşıtlığın anlamını barındıran sözcük çiftleri.” olarak tanımladığı katışık karşıtlığı; *deve: cüce, bağırmaq: fısıldamak, sarkıt: dikit* vb. örneklerle açıklamayı tercih etmiştir. Cruse, bu çiftlerden *deve: cüce* sözcüklerinin büyük ve küçük arasındaki karşıtlığı; *bağırmaq* ve *fısıldamak* sözcük çiftinin yüksek ses ile alçak ses arasındaki karşıtlığı; *sarkıt: dikit* sözcüklerinin ise aşağı ve yukarı arasındaki karşıtlığı içinde barındırdıklarını ifade etmiştir”(Sazak, 2020: 133).

Yön gösteren karşıtlık (directional opposites), yer ve varlıkların konumlarındaki karşıtlığı gösteren bir karşıtlık türüdür. “Cruse (1986: 223), bir yönün en basit durumda düz bir çizgide hareket eden bir kütle için potansiyel yolu tanımladığını ve karşıt yönleri gösteren bir çift sözcüksel maddenin iki hareketli cisim tarafından takip edilmesi hâlinde zıt yönlerde hareket etmelerine neden olacak potansiyel yolları belirttiğini ifade etmiştir. Ayrıca yön gösteren sözcüksel çiftlerin hepsinin belirteç veya ilgeç olduğunu söyleyerek kuzey: güney, yukarı: aşağı, ileri: geri sözcükleriyle bu durumu örneklendirmiştir”(Sazak, 2020: 131).

Bütünleyici karşıtlıklar (complementary opposites), birbirini bütünleyen karşıt sözcüklerden oluşan karşıtlıklardır. Cruse’un bütünleyici karşıtlıkları muhtemelen en iyi şekilde anlatacak örneği *doğmak-yaşamak-ölmek* üçlemesidir. Doğmak ve ölmek karşıt iki sözcüktür. Fakat

yaşamak ve ölmek birbirini bütünleyen karşıt sözcüklerdir. Cruse (1986: 201) bu durumu, şu sözlerle ifade eder: “Dış çift, doğmak ve ölmek tersinirdir. “yaşamak” ve “ölmek” birbirini bütünleyicidir: *O yaşayamaz!, O ölecek! ve O ölmeyecek!, O yaşayacak!* ile eşdeğerdir.” Ayrıca bütünleyici karşıtlıklara örnek olarak şu üçlemeleri verir: *başla- : devam et- : dur-, öğren- : hatırla- : unut- , var- : kal- : ayrıl-, kazan- : biriktir- : harca-*.

Sözcüklerle oluşturulan karşıtlık türlerinin dışında bir de biçimbirimler, ilgeçler, ulaçlar ve bağlaçlar ile oluşturulan karşıtlıklar vardır. Bunlar, varlık +{II⁴} ve yokluk +{sI⁴z} ve olumsuzluk –{mA} biçimbirimleri; değil, buna karşın, buna rağmen, karşı vb. ilgeç ve ilgeç öbekleri; -{AcAğI} yerde, -{dlğI} hâlde,-{mAksIzIn}, , -{sA} vb. ulaç ve ulaç öbekleri; fakat, ama ancak vs. bağlaçlar; Örnek tümce ile ele alalım:

- a) “Çetin, bahçeli bir evde oturuyor.”
- b) “Ebru, bahçesiz bir evde oturuyor.”

Tümceler, varlık ve yokluk biçimbirimleri ile oluşturulmuş karşıtlık içeren tümcelerdir. Bahçe sözcüğü, varlık +{II⁴} ve yokluk +{sI⁴z} biçimbirimleri ile işaretlenerek karşıt iki durum oluşturmuştur: bahçe+li: bahçe+siz sözcükleri.

Peki, paradoks ile karşıtlık arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Paradoks, bir önermenin kendisiyle çelişmesi ve karşıtlık oluşturarak bir kısır döngüye girmesidir. Yani önerme tümcesi, hem doğru hem yanlış görünürken bile aslında bir karşıtlık ve çelişki içerir. Öyleyse karşıtlık, paradoksun bir alt kümesidir, diyebiliriz. Fakat her karşıtlığın olduğu yerde paradoks vardır diyemeyiz. Çünkü paradoksun oluşması için karşıtlık tek başına yeterli değildir.

3.2. Çelişki

Klasik mantıkta, bir şey ya vardır ya yoktur; bunun arası bir olasılık mümkün değildir. Bu durum, klasik mantığın ilkelerinden olan çelişmezlik ilkesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çelişmezlik ilkesinin atası Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde bu ilke için farklı tanımlarda bulunmuştur. En bilinen tanımına yer vermek gerekirse bu ilke için Aristoteles, “Bütün inançlar içinde en sağlamlının çelişik önermelerin aynı zamanda doğru olmadıkları inancı olduğunu ortaya koymak ve buna karşı olan görüşün sonuç ve nedenlerini göstermek üzere kâfi derecede şeyler söyledik.” (Arslan, 1996: 201-202) demiştir.

Günlük yaşamımızda, klasik mantıkta geçerli olan çelişmezlik ilkesinin geçerli olmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Sadece felsefede değil, mantıkta, matematikte, ekonomide, sosyolojide, dil ve edebiyatta da karşımıza çıkmaktadır. *Çelişki (contradiction)*, bir önermenin kendisinin veya değilinin çelişmesi ve sadece birinin doğru olmasıdır. Türkçe Sözlük’te “sözlerin veya davranışların birbirini tutmaması, tenakuz, paradoks”⁶ olarak geçen çelişkinin tarihi Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Başta Aristo olmak üzere A. Andrea, Leibniz, Łukasiewicz, Kant, Hegel gibi pek çok filozof ve mantıkçı çelişki ve çelişmezlik ilkesi ile ilgili

⁶ <https://sozluk.gov.tr/Çelişki> (13.05.2022)

çeşitli tanımlar ve tartışmalarda bulunmuştur. Kant, “mantık alanında ortaya çıkan karşıtlığın bir çelişme olduğunu öne sürer”(Ferhat, 2017: 178).

“Çelişki, yalnızca iki şey arasındaki karşıtlıkta dışsal olarak kendisini göstermez, aynı zamanda varlığın doğasına içkindir. Bu nedenle Hegel’in de birçok defa tekrarladığı gibi her şey kendisinde çelişkilidir. Başka bir deyişle karşıtlıklar eş zamanlı, birbirinden ayrılmaz bir biçimde varlığa içkindir”(Ferhat, 2017: 178). Bir önerme tümcesinin öznesi, bir sonraki önermenin öznesi durumuna geçip aynı yüklemde değiliyle oluşturulduğunda çelişki ortaya çıkar. Bu durumu bir örnek ile ele alalım:

a) “Ali’ye hem güveniyordu hem de ondan kuşkulanıyordu.”

Yukarıdaki örnek tümcede güven- eylemi, olumlu bir durumu belirtirken kuşkulan- eylemi olumsuz bir durumu belirtmektedir. Dolayısıyla güven- ve kuşku duy- eylemleri ile bir karşıtlık oluşturulmuştur. Karşıtlığın söz konusu olduğu tümce/ tümcelerde çelişkinin olması ihtimali olağandır.

O halde paradoks ile çelişki arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Dilin kullanımında ortaya çıkan dil ötesi paradoksal anlatımlar, bize çelişkinin varlığını hissettirir. “Paradoksların temel dil açısından görünümü açıklık, tutarlılık ve anlamlılık yerine çelişiklik, tutarsızlık, belirsizlik ve anlamsızlık şeklinde ortaya çıkıyor.”(Yeşilyurt, 2016: 91). Bu durum tutarsızlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu paradoksal anlatımların, dil alanıyla büyük bir ilişki içinde olduğunu gösterir. “Aslında tutarsızlık, dil sistemi içerisindeki önermelerin karşılıklı birbirini ortadan kaldırması ve birbiriyle çelişmesi sonucu ortaya çıkan bir sorundur. Bu nedenle paradoksal anlatımların içerdiği görünüşteki çelişkiler, onların önemli bir tutarsızlık içerdikleri izlenimi vermektedir.” (Yeşilyurt, 2016: 94). Burada bahsedilen tutarsızlık yani çelişme durumu, büt-bütün bir anlamsızlığa işaret etmemektedir. Zaten dil felsefesinde de tutarlılık ve anlamlılık bir bakıma iç içedir. Tutarlılık her ne kadar bir anlamlılık ölçütü olarak görülse de kendi içinde çelişen bir önerme kendi içinde anlamlı olabilir yani sadece önermelerden biri doğrudur ve anlamlıdır. “Örneğin ‘Muaz’ın hem insan hem de insan olmadığını söylemek’ önemli bir çelişkiyi ele vermektedir. Çünkü burada, biri diğerinin yanlışlığını gerektirecek tarzda olumluluk (isbat) ve olumsuzlukta (nefy) iki önermenin birbiriyle çelişmesi söz konusudur.”(Cürçani, 1987: 97).

Bu durum belirsizlik de de böyledir. Paradoks bir ifade biçimi olmakla birlikte bazen anlatılmak istenen şey, belirsizlik unsuru ile daha farklı bir boyutta ifade edilmek istenebilir. İfade edilen ile ifade edilmek istenen arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, “Nazlı’nın evi ne uzaktır ne yakındır.” tümcesinde Nazlı’nın evinin hem uzak hem yakın olmasının söyleniş şeklinde bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Aslında ifade edilen ile ifade edilmek istenen yargı, bir anlamsal bütünlüğü ima etmektedir. Öyle ki Nazlı’nın evinin uzaklığının orta bir mesafede olduğunu söylemenin bir başka ifade ediliş şeklidir. Bu tür paradoksal anlatımlar, daha çok Divan Edebiyatı’ndaki şairlerin özellikle dini ve beşeri aşk şiirlerinde görülmektedir. Çünkü şairler, dilin sınırlılığından dolayı böyle bir söyleme biçime başvurmaktadır. Mecaz ve

sembolik ifadelerle oluşturdukları paradoksal ifadelerin anlamsal boyutları oldukça yüksektir. Dolayısıyla bünyesinde bulundurduğu unsurlarla paradoks, büsbütün bir anlamsızlığı değil gizli bir anlamlılığı ifade etme biçimidir. Öyleyse paradoks için özel bir dil kullanım biçimi veya ifade etme biçimi diyebiliriz.

4. Paradoks Türleri

Mantık sınırlarını zorlayan ve çelişkili bir durumu gözler önüne süren paradoks, kendine göndermeli (oto referans) bir kısır döngüye sahiptir. Bu bölümde yer verilen iki paradoks türü Michael Clark'ın *Paradokslar Kitabı* adlı eserinde yer alan paradokslardan seçilmiş ve incelenmiştir.

4.1. Yalancı Paradoksu

Yalancı paradoksu (liar paradox), literatürde Giritli Paradoksu veya Epimenides Paradoksu olarak da yer almaktadır. M.Ö. 6. yüzyılda Giritli Epimenides tarafından ortaya konulan paradoks, "Bütün Giritliler yalancıdır." cümlesi ile karşımıza çıkmaktadır. Tam anlamıyla bir paradoks cümlesidir, denilemez. "Çünkü önermeyi yanlış kabul ettiğimizde sonuç bizi zorunlu olarak tüm Giritlilerin doğru söyleyenler olduklarına götürmez. "Bazı Giritliler doğru söyleyenlerdir" neticesi de elde edilebilir."(Taşkesen, 2001: 145-146). Bu paradoks, pek çok kez eleştirilmiş ve ilerleyen zamanlarda Yunan filozofu Ebulides tarafından geliştirilmiştir. Bütün ve bazı ortaçları, cümlede muğlaklığa neden olduğu için ve tam anlamıyla bir paradoks ifade etmediği için cümleden atılmıştır ve Ebulides "Ben yalan söylüyorum." cümlesini ortaya atmıştır. Önerme doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru görünmektedir. Öyleyse burada bir karşıtlık, çelişki var yani paradoks kendine göndermeli olarak varlığını hissettirmektedir.

"Yalan söylüyorum dersem, doğruyu söylüyor muyum? Doğruyu söylüyorsam, yalan söylüyorum ve dolayısıyla söylenen yalandır; ama doğruyu söylemiyorsam, yalan söylüyorum ve dolayısıyla doğruyu söylüyorum. Bu yüzden sözüm hem doğrudur hem yanlıştır."(Clark, 2009: 88).

Yukarıdaki örnek, Clark'a göre basit yalancı paradoksudur. Hatta onun tabiri ile "*yalancı paradoksunun en basit biçimidir.*"(Clark, 2009: 88). Eğer "yalan söylüyorum" cümlesi, düz bir biçimde herhangi bir gönderme yapmadan söylenirse paradokslu bir durum yoktur. Fakat cümle, kendine göndermeli bir şekilde kullanılırsa orada bir çelişki söz konusudur. Çünkü cümle hem doğru hem yanlıştır. Yani doğruluk değeri belirsizdir. Aslında mantıkta bir önermenin tek bir doğruluk değeri vardır: ya doğrudur ya yanlıştır; yani klasik mantığın ilkelerinden üçün halin imkânsızlığı ilkesi. Üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi, sözü edildiği gibi, herhangi bir şeyin üçüncü halinin olma olasılığını yok sayar. İnsan ya vardır ya yoktur; bir şey ya doğrudur ya yanlıştır; üçüncü bir hal olamaz, der. Paradoksta ise durum tersine döner, *hem...hem bağlacı* devreye girer ve üçüncü bir halin imkanı doğar: belirsizlik.

Çok değerli mantığın öncü bir araştırmacısı⁷ olan mantıkçı ve filozof, Lukasiewicz, klasik mantığın ilkelerinden olan üçüncü halin imkânsızlığı ilkesini reddeder ve onun yerine üç değerli mantık ilkesini geliştirir: doğru, yanlış ve belirsiz. Lukasiewicz'in çağdaşlarından "Bochvar (1939), üç-değerli mantık sisteminde üçüncü değer olarak 'paradoksal' (veya anlamsız) kavramını kullanmıştır. Bochvar'ın üç-değerli mantık sistemini kuruma gerekçesi, «bu cümle yanlıştır» gibi bizi paradoksal bir sonuca götüren bir ifadedir. Çünkü eğer bu cümle yanlış ise doğru; doğru ise yanlış olarak kabul edilmek durumundadır. Bochvar'a göre bu gibi paradoksal ifadeler ne doğru ne de yanlıştır. Bu gibi ifadeler için üçüncü bir değer, yani paradoksal veya anlamsız olma hâli söz konusudur.»(Ural, 1987: 304). Bir diğer mantıkçı Kleene (1952) ise "bir ifadenin doğru mu yanlış mı olduğunun belirlenememesi, diğer bir deyişle, bir ifadenin doğruluk değeri hakkında karar verilememesi durumunu üçüncü diğer olarak almıştır."(Ural, 1987: 305) der. Pek çok mantıkçı ve filozofun görüşlerinden hareketle şu söylenebilir ki klasik mantıkta çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi var iken düşüncede var olan paradoksta bu ilkeler reddedilir. Önerme doğru kabul edildiğinde yanlış; yanlış kabul edildiğinde doğru görünüyorsa orada belirsizlik ve çelişki vardır, bir de kısır döngü o çarka girdiyse paradoks da vardır demektir.

Peki, bir de Clark'ın güçlendirilmiş yalancı paradoksunu ele alalım. **"Bu önerme doğru değildir."** Burada kendine göndermeli kullanım, önermenin hem doğru olduğu hem olmadığı çelişkisine yol açar. Çelişki türetmek için iki değerlilik ilkesini, her önermenin doğru ya da yanlış olduğu ilkesini varsaymamıza gerek yoktur; oysa basit yalancıdan bir çelişki türetmek için iki değerliliği varsaymaya ihtiyacım varmış gibi görünür (Clark, 2009:88). Clark'ın burada bahsettiği iki değerlilik ilkesi, bir önermenin mantıksal değerinin sadece doğru veya yanlış ifade etmesidir. Yani ya doğru ya yanlış olmalıdır. Fakat paradoks, üçüncü bir halin olasılığını kendine dâhil etmiştir. Bu yüzden der ki bir önermenin doğruluk değeri hem doğru hem yanlış olabilir ve sonuç olarak bir belirsizlik ortaya çıkar. Kısacası Clark, basit ve güçlendirilmiş yalancı paradokslarıyla ifade etmek istediği şey, bu ve buna benzer önermeler oluşturularak pek çok belirsiz önermeler yani paradokslu cümleler oluşturabilir. Önemli olan paradokslu önermede tutarsızlık, karşıtlık, çelişki gibi kendine göndermeli bir durum ve kısır bir döngünün olmasıdır.

4.2. Yiğın Paradoksu

Literatürde **Sorites** olarak da anılan *Yiğın Paradoksu* (*paradox of the heap*)nun izi, Clark'ın ifade ettiği (2009: 120) gibi Aristoteles'in çağdaşı Eubulides'e kadar sürülmüştür. Bu paradoks, birçok nesne ve birey üzerinden benzer belirsizlik sağlanarak pek çok kez oluşturul-

⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lukasiewicz> (09.05.2022). Çok değerli mantık, önermenin ikiden fazla değere sahip olduğunu kabul eden mantık sistemidir. Diğer bir adıyla üç değerli mantık, doğru, yanlış ve belirsiz değerlerine sahiptir. Aristoteles'in kurmuş olduğu mantık sistemi iki değerli iken Lukasiewicz (1920) ve Post (1921) sayesinde çok değerli mantık sistemi kurulmuştur. (ayrıca bkz. Lukasiewicz, J. (1930) : «Many - Valued systems of propositional logics., Ed. McCall, Polish Logic, Oxford U.P. 1967.)

muştur. Clark'ın kitabındaki tahıl yığını muhakemesinden yola çıkarak bu paradoksu ele alalım.

10.000 tahıl taneli bir öbek, bir yığındır. (öncül)

10.000 tahıl tanesi bir yığın ise 9999 tahıl tanesi de öyledir. (ardıl)

O halde 9999 tahıl tanesi bir yığındır.

9999 tahıl tanesi bir yığın ise 9998 tahıl tanesi de öyledir.

O halde 9998 tahıl tanesi bir yığındır.

...

2 tahıl tanesi bir yığın ise tek tahıl tane de öyledir.

O halde tek tahıl tanesi bir yığındır. (sonuç)

“Bu sonuca, *modus ponens* (ya da *öncülü doğrulama*) olarak bilinen mantıksal çıkarım biçiminin tekrarlı uygulanmasıyla ulaşılır: p ise o zaman q; p; o halde q. Her alt muhakemenin sonucunun bir sonrakinin öncülü haline geldiği bu türden zincirleme muhakemeye ‘zincirleme tasım’ denilir.”(Clark, 2009: 114). Zincirleme tasımda ilk önermenin yüklemi, bir sonraki önermenin yüklemine eklenerek A, B ise B, C’dir, diyerek devam eder ve o halde A, C’dir sonucunu elde eder. Fakat sonuç, her zaman doğru olmayabilir. Yukarıdaki örnek bunun en iyi örneklerinden biridir. Bu paradoksun özü kel bir adam ve sahildeki kum taneleriyle de örneklenmiştir.

Yığın paradoksu, aslında bir şeyi ifade etmede veya düşünmede dilin sınırlılığını bize gösterir. Dil, tecrübelerimiz neticesinde ortaya çıkmış ve tecrübelerimiz yeni sözcükler oluşturmamızı sağlamıştır. Derin yapıda verilmek istenen mesajlar bu sözcüklerle sağlanmaktadır. Fakat cümlelerde/önermelerde kullanılan adlar ve ortaçlar, bazen ifade edilmek istenen şeyi tam anlamıyla ortaya koyamaz ve önermenin doğruluk derecesi düşer, kesinlik yitirilir. “Öyle görünüyor ki dilimiz, zincirleme tasımlı muhakemeler kurmak için kullanılabilen çok sayıda muğlak isim ve sıfat içeriyor. Yetişkin, kitap, dağ, göl, sıcak, kel, ağır ve uzun bu durumun açık örnekleridir. Örneğin çocuk büyüyüp birkaç milyon saniyelik geçişten sonra yetişkin olur. Bir anda çocuk olan birinin bir saniye sonra yetişkin olduğunu düşünmek saçmalık gibi görünür. Oysa yasal ergenlik çağına bir gecede kesin bir zamanda ulaşılır.”(Clark, 2009: 116). Paradoks cümlelerinde muğlak bir ad veya ortaç sıklıkla tercih edilir. Yığın paradoksu için de Clark (2009: 117) ayrıca şu ifadeleri söyler: “Yığın teriminin özniteliği, daha fazla tahıl tanesi eksildikçe daha az doğru olur; sonunda o kadar az tahıl tanesi kalır ki bu niteleme düpedüz yanlış olur. Bir tek tahıl tanesinin eksilmesi bile birikintiyi yığın olmamaya biraz yaklaştırır; aradaki fark ilginç çekmeyecek kadar küçük olmasına karşın.” Öyleyse Yığın Paradoksu’nun tüm öncülleri için aynı doğruluk değeri verilemez. Yığındaki her bir tahıl tanesi azaldıkça yığın adının özniteliği de azalmaktadır.

4. Sonuç

Etimolojik olarak “para” ve “doxa” sözcüklerinin yapıcı ve anlamca birleşmesi ile oluşmuş paradoks kavramının tarihi Antik Yunan’a dayanmaktadır. Paradoks kavramının tanımı

ve ne olduğu o dönemden günümüze kadar hala tartışılmaktadır. Kimi paradoksun bir anlamsızlıktan ibaret olduğunu söylerken kimi de paradoksun altında gizli bir anlam hazinesi olduğunu dile getirmiştir. Paradoks terimi, başta felsefe ve mantık olmak üzere ekonomi, sosyoloji, dil ve edebiyat gibi pek çok alanda karşılaştığımız bir terimdir. Her alanda farklı açılardan ele alınsa da paradoksun mantığı tüm alanlarda aynıdır: gerçek durumla çelişen bir yapıdır.

Anlamın çatışkısı yani paradoks, bir veya birden fazla önermenin veya ifadenin doğruluğu kabul edildiğinde yanlış, yanlışlığı kabul edildiğinde doğru görünmesi ve böyle bir görünümün altında yatan gizli bir anlamlılığı ifade eder. Bazı kaynaklarda çelişkinin tanımında verilen paradoks, aslında çelişkiden bir bakıma farklılık göstermektedir. Çelişki, iki önerme/ ifadenin çelişmesi durumunda önermelerden sadece birinin doğruluğunu ifade ederken; paradoks, önerme/ ifadelerden ikisini doğru kabul edebilmektedir. Paradoksal ifadeler, görünüşte saçma ve anlamsız görünse de karşıtlığın ve çelişkinin verdiği çarpıcı anlatımla farklı bir boyut kazanmaktadır.

Paradoksal anlatımlar, nesirden ziyade şiirde kendini daha çok gösterir. Şiir, mecaz ve sembolik ifadelerle doludur. Dolayısıyla şair, gerek dilin sınırlılığı veya yetersizliği gerek bir gizem oluşturma gayesi ile paradoksal ifadelere ihtiyaç duyabilir. Hallac-ı Mansur, Ene'l-Hakk sözüyle her ne kadar "Ben Hakkım" dese de aslında bu sözüyle "Hakk'tan başka kimse yok, Hakk bizi yarattı, biz ondan bir parçayız. Öyleyse ben Hakkım" demek istemiştir. Fakat dönemindeki kişiler sözün derin yapısındaki anlamı görememiştir ve onu Allah'a şirk koştuktan dolayı idam etmişlerdir. Görüldüğü üzere paradoksal bir ifade kendisiyle çelişse de altında yatan saklı bir anlam mutlaka vardır. Paradoksu paradoks yapan da budur.

Paradoksun pek çok türü vardır: Aşıl ve kaplumbağa paradoksu, ok paradoksu, Russell paradoksu, Yablo paradoksu, yalancı paradoksu, yığın paradoksu, Zenon paradoksu, vs. M. Clark'ın sözü edilen Paradokslar Kitabı'ndan literatürde en bilinen paradokslardan ikisine yer verildi: Yalancı Paradoksu ve Yığın Paradoksu. Biri "Bütün Giritliler yalancıdır." ifadesi, diğeri "10.000 tahıl taneli bir öbek, bir yığındır." öncülü ile başlayıp ardıl önermelerle bir çıkarımda bulunan muhakeme. Her iki paradoksta da karşıtlık ve çelişki söz konusudur. Karşıtlık ve çelişkinin biraradalığı önerme tümcelerinin bir kısır döngüye girmesini kaçınılmaz kılmıştır. Girilen kısır döngüden çıkılmaz bir bütünlük, önerme/ ifadeyi muğlaklığa sürüklemektedir. Bazı isimler ve ortaçların muğlaklığı cümlede çelişkiye yol açabilmektedir. Çelişkinin ortadan kaldırılması bu muğlak terimlerin ortadan kaldırılması ile mümkün olabilir. Fakat muğlak terimler ortadan kaldırıldığı halde hala bir belirsizlik hâkim ise tümcede paradoksal bir durum olduğunu gösterir.

Kıscacası, paradoks sadece bir felsefe terimidir deyip bu kavramı göz ardı etmek yerine paradoksu kavramak ve paradoksun altında yatan saklı anlamı keşfetmek, dil ve edebiyatı farklı bir bakış açısı ile görebilmek ve yorumlayabilmek için bu kavramı daha geniş bir açıdan ele almak ve incelemek gerekir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Akşehirli, S. (2014). "Dereceli Karşıt Anlamlılarda Belirtisizlik Ve Ölçek Yapısı." *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 47-66.
- Aristoteles (1996). *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1005b19, 201-202.
- Bochvar, D. A. (1939). "On a three-valued logical calculus and its application to the analysis of contradictories", *Matematiceskis Sbornik* 4.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Clark, M. (2009). *Paradokslar kitabı*. çev. Ahmet Fehmi. İstanbul: Hil Yayın.
- Crystal, D. (2007). *A Dictionary of Linguistics & Phonetics*. United States: Blackwell Publishing.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cürcani, S. Ş. (1987). *et-Ta'rifat*. tah. Abdurrahman Umeyra, Beyrut.
- Ferhat, N. (2017). "Çelişkinin Devinimi". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2017 Güz, sayı: 24, s. 177-194.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabey, R. A. (2019). "Çelişkilere Dönüş: Łukasiewicz İtirazı" *Felsefe ArkiviArchives of Philosophy*, S. 51, s.139-151.
- Kleene, S. C. (1952). *Introduction to Metamathematics*, North- Holland.

- Sazak, Ő. (2020). "Türkiye Türkçesinde Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar." Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S: 9/22, s.120-155.
- Sorensen, R. (2003). A Brief History Of The Paradox, Oxford University Press Inc., New York.
- Ural, Ő. (1987). Çok-Değerli Mantık. Felsefe Arkivi. Cilt 0, Sayı 26.
- Timuçin (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut yayınları.
- Taşkesen, T. (2001). "Gödel'in Aksiyomatik Sistemlerin Tam Olmamasına Dair Teoremi ve Paradokslar". Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Üniversitesi.
- Willners, C. (2001). Antonyms in Context: A Corpus-Based Semantic Analysis of Swedish Descriptive Adjectives. Lund: Lunds Universitet Press.
- Wolpert, L. (1994). *Bilimin Doğal Olmayan Doğası*. çev. Evcimen Perçin. İstanbul.
- Yeşilyurt, T. (2016). *Söz'ün Anlamı Teolojik Dilin Paradoksal Görünümünü Üzerine Bir Çözümleme*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Extended Summary

Etymologically, the history of the concept of paradox, which is formed by the combination of the words "para" and "doxa", is based on Ancient Greece. The definition of the concept of paradox and what it is are still debated from that period to the present. Some says that the paradox consisted of meaninglessness, while others stated that there was a hidden treasure of meaning under the paradox. The term paradox is a term we encounter in many fields such as philosophy and logic, economics, sociology, language and literature. Paradox, which is also encountered in language and literature, has been used by poets mostly as a way of saying or a way of expression. To show that paradox is not just a logical contradiction, the concept, its use in language, needs to be considered. Although it is handled from different angles in each area, the logic of the paradox is the same in all areas: it is a structure that contradicts the real situation.

The paradox of meaning refers to the fact that one or more propositions or statements appear false when accepted to be true, and true when falsely accepted, and a hidden significance underlying such an appearance. The paradox given in the definition of contradiction in some sources actually differs from contradiction in a way. Contradiction expresses the truth of only one of the propositions in case of two propositions/statements contradicting; paradox is able to accept two of the propositions/statements as true. Paradoxical expressions, seemingly absurd and meaningless, gain a different dimension with the striking expression of contrast and contradiction.

The paradox of the antithesis of meaning, although it contains contradiction in the surface structure, has a mysterious great significance waiting to be discovered in the deep structure.

The limitation of the daily language pushes the individual to say what he wants to express by going beyond the rules. Therefore, the individual can reach the peak of these limits with metaphors and symbolic expressions. Perhaps the paradox is the best way to implicitly state what is meant to be said; it is beyond meaning. Of course, the paradox is not just the vicious circle we talked about earlier. If we think of it as a vicious circle, it would be incomplete for the definition of paradox. Although expressions sometimes enter a vicious circle in line with the possibilities given by the language, they do not express a meaninglessness.

Paradoxical expressions show themselves more in poetry than in prose. Poetry is full of metaphors and symbolic expressions. Therefore, the poet may need paradoxical expressions for the limitation or inadequacy of the language or for the purpose of creating a mystery. Although Hallac-ı Mansur says "I am the right" with the word Ene'l-Hakk, in fact, with this statement, "There is no one but God, God created us, we are a part of him. So he wanted to say "I am Right". However, the people of his time could not see the meaning in the deep structure of the word and they executed him for associating partners with Allah. As you can see, even if a paradoxical statement contradicts itself, there is a hidden meaning behind it.

There are many kinds of paradox: Achilles and tortoise paradox, arrow paradox, Russell paradox, Yablo paradox, liar paradox, stack paradox, Zeno paradox, etc. I have included two of the most well-known paradoxes in the literature from M. Clark's Book of Paradoxes: The Liar Paradox and the Stack Paradox. There is opposition and contradiction in both paradoxes. The coexistence of opposition and contradiction made it inevitable for propositional sentences to enter a vicious circle. The ambiguity of some nouns and participles can lead to contradictions in the sentence. Elimination of the contradiction may be possible by eliminating these ambiguous terms. However, if the ambiguous terms are removed and there is still an ambiguity, it indicates that there is a paradoxical situation in the sentence. One is "All Cretans are liars." expression, the other being "A heap of 10,000 grains is a heap." a reasoning that begins with antecedent and makes an inference with subsequent propositions. There is opposition and contradiction in both paradoxes. The coexistence of opposition and contradiction made it inevitable for propositional sentences to enter a vicious circle. An inextricable integrity from the vicious circle leads the proposition/statement into ambiguity.